

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
(ΠΑΛΑΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ)

17/06/2020

A1.

1. Λάθος
2. Σωστό
3. Σωστό
4. Λάθος
5. Λάθος

B1. Ο Αριστοτέλης παραθέτει ένα επιπλέον επιχείρημα για το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε στην προηγούμενη ενότητα, ότι δηλαδή οι δίκαιοι γίνονται δίκαιοι πράττοντας μόνο δίκαιες πράξεις. Όμοια και οι σώφρονες και οι ανδρείοι. Με άλλα λόγια γίνεται κανείς ηθικός μόνο όταν πράττει ηθικά. Το επιχείρημα το αντλεί από τον χώρο της πόλης, καθώς για τον φιλόσοφο υπάρχει στενή σχέση μεταξύ ηθικής και πολιτικής. Άλλωστε, μόνο αν ένας άνθρωπος διέπεται από ηθικές αρετές μπορεί να λειτουργήσει σωστά μέσα στην πόλη και ως πολίτης και ως πολιτικός. Το επιχείρημα που φέρνει ως μαρτυρία («μαρτυρεῖ δέ») εισάγεται τον προσθετικό «καί» («καὶ τὸ γινόμενον») και αφορά το έργο των νομοθετών. Βασικός στόχος και επιδίωξή τους είναι να κάνουν τους πολίτες να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, ...»). Στο επιχείρημα αυτό εντοπίζεται και η γενικότερη αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι το άτομο δεν λειτουργεί αποκλειστικά και μόνο για χάρη του εαυτού του, αλλά και για χάρη του κοινού καλού. Έτσι και οι νομοθέτες λειτουργούν με βάση τον γνώμονα αυτό. Στην ουσία το επιχείρημα αυτό έχει ως εξής: **αν οι ηθικές αρετές ήταν έμφυτες, όλες οι ενέργειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες καλούς θα ήταν μάταιες**, αφού όλοι θα γεννιόντουσαν με ή χωρίς αυτές και οποιαδήποτε προσπάθεια δεν θα μπορούσε να μεταβάλει αυτά τα χαρακτηριστικά. Έτσι αποδεικνύεται αφενός ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως και αφετέρου ότι αυτές δεν αποκτώνται αλλιώς παρά μόνο με τη διαρκή άσκηση

και την επανάληψη ηθικών πράξεων. Ωστόσο, ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι κάποιοι νομοθέτες πετυχαίνουν τον στόχο τους και κατορθώνουν να βοηθήσουν τους πολίτες στην άσκηση της αρετής με τον τρόπο που πρέπει, ενώ κάποιοι άλλοι αποτυγχάνουν να ασκήσουν σωστά τους πολίτες στην αρετή. Γι' αυτό, άλλωστε, και τα πολιτεύματα διακρίνονται σε καλά και λιγότερο καλά. Για να δώσει έμφαση στο στοιχείο του εθισμού χρησιμοποιεί το φαινόμενο/σχήμα της επιτόνισης. Για να πέσει το βάρος στη μετοχή έθίζοντες, η μετοχή μπαίνει εμφατικά ανάμεσα στις λέξεις νομοθέται και αγαθούς στη φράση « οί γάρ νομοθέται τούς πολίτας έθίζοντες ποιούσιν αγαθούς». Στις λέξεις νομοθέται-έθίζοντες-άγαθούς υπάρχει και παρήχηση του -θ-.

B2

Στο χωρίο «ή δ' αρετή ... στοχαστική», ο Αριστοτέλης συσχετίζει τις έννοιες τέχνη (η οποία εδώ ταυτίζεται με τον όρο «έπιστήμη») και αρετή και διαπιστώνει ότι έχουν ένα κοινό γνώρισμα, αλλά και διαφορές. Το κοινό τους γνώρισμα είναι ότι και οι δύο έχουν τη δυνατότητα να δημιουργούν μορφές. Η διαφορά τους έγκειται σε τι δίνει μορφή η καθεμιά. Έτσι, λοιπόν:

- α) η τέχνη μορφοποιεί το υλικό της,
- β) η αρετή δίνει μορφή στην προσωπικότητα του ανθρώπου και

Λογικά συνάγεται το συμπέρασμα ότι η αρετή ενδεχομένως στοχεύει στη μεσότητα. Το συμπέρασμα εκφέρεται με δυνητική ευκτική, δηλαδή με δυνητική έκφραση, απόλυτα σύμφωνη με τον υποθετικό τρόπο σκέψης και εκφοράς του λόγου που προηγήθηκε.

Για να αποδείξει, λοιπόν, ο Αριστοτέλης ότι η αρετή έχει ως στόχο της το μέσον, διατυπώνει τον εξής υποθετικό συλλογισμό:

1η προκείμενη: αν η τέχνη στοχεύει στο μέσον («Εί δὴ πᾶσα ἐπιστήμη ... ἄγουσα τὰ ἔργα») και

2η προκείμενη: αν η αρετή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από την τέχνη («ή δ' αρετή πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστίν»)

Συμπέρασμα: η αρετή έχει ως στόχο της το μέσον («τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική»).

Καλό είναι να επισημανθεί εδώ ότι η χρήση υποθετικού συλλογισμού, ο οποίος βασίζεται σε προκείμενες από τις οποίες η μία τουλάχιστον είναι υποθετική πρόταση, προσιδιάζει στο ύφος του επιστημονικού λόγου, γιατί υποδηλώνει μετριοπάθεια, διαλλακτικότητα και έλλειψη δογματισμού. Άλλωστε, μέσα στο

πλαίσιο της επιστημονικής έρευνας εντάσσεται και η διατύπωση υποθέσεων, οι οποίες αργότερα επαληθεύονται ή διαψεύδονται. Τη μετριοπάθεια και τη διαλλακτικότητα υποδηλώνει και η χρήση της δυνητικής ευκτικής στο χωρίο «τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική», η οποία δηλώνει αυτό που είναι δυνατό να γίνει στο παρόν και το μέλλον, δηλαδή το πιθανό και ενδεχόμενο. Για να καταλήξει όμως στη θέση αυτή, πρώτα θα αναφερθεί στη μεσότητα που υπάρχει στις τέχνες. Εδώ, είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι οι όροι επιστήμη και τέχνη έχουν σχεδόν το ίδιο σημασιολογικό περιεχόμενο στην ενότητα και δεν έχουν καμία σχέση με τους ίδιους όρους, όταν χρησιμοποιούνται από τον Αριστοτέλη ως «διανοητικές αρετές».

Με την πρώτη υποθετική προκείμενη ο Αριστοτέλης δείχνει ότι κάθε τεχνική εργασία συνδέεται με σκοπό και πράξη (οὔτω τὸ ἔργον εὔ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ μέσον βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα). Μάλιστα ο σκοπός καθορίζει τη γένεση και η ποιότητα των μέσων «οὔτω» την ποιότητα της πραγμάτωσης του σκοπού «εὔ ἐπιτελεῖ». Ο τρόπος πραγμάτωσης του σκοπού δίνεται επεξηγηματικά με τα μετοχικά σύνολα «βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα». Με τη μετοχή «βλέπουσα» εννοεί τη θεωρητικά προγενέστερη σύλληψη του σκοπού που εδώ ταυτίζεται με τη στόχευση του μέσου, και με τη μετοχή «ἄγουσα» την πράξη με την οποία πραγματώνεται ο σκοπός της μεσότητας. Η μεσότητα εμφανίζεται δυνάμει στη θεωρητική σύλληψή της ως σκοπού, ενώ πραγματώνεται ἐνεργεία, καθώς με την πράξη προσλαμβάνει τα γνωρίσματά της στα έργα, δηλαδή το τέλειον και το αὐταρκές.

Όταν λοιπόν η τέχνη - επιστήμη λειτουργεί σωστά, επιδιώκει τη μεσότητα και γι' αυτό τα έργα που δημιουργεί είναι τέλεια, ολοκληρωμένα («τοῖς εὔ ἔχουσιν ἔργοις»). Με τον όρο «ολοκληρωμένο έργο» εννοούμε αυτό που βρίσκεται στη μεσότητα, που τηρεί το μέτρο και την αρμονία και εξισορροπεί τις αντιθέσεις ανάμεσα στην υπερβολή και στην έλλειψη. Γι' αυτό από αυτό δεν μπορούμε ούτε να αφαιρέσουμε κάτι («οὔτ' ἄφελεῖν»), γιατί δεν έχει κάτι περιττό και με την αφαίρεση θα το οδηγήσουμε στην έλλειψη, ούτε να προσθέσουμε κάτι («οὔτε προσθεῖναι»), γιατί δεν του λείπει κάτι και με την πρόσθεση θα το οδηγήσουμε στην υπερβολή. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η υπερβολή και η έλλειψη διαταράσσουν την ισορροπία και καταστρέφουν την τελειότητά του («φθειρούσης»), ενώ η μεσότητα τη διαφυλάσσει («σωζούσης»). Συγκεκριμένα ο Αριστοτέλης αλλού αναφέρει ότι ένα έργο τέχνης δεν πρέπει να είναι ούτε «παμμέγεθες» ούτε «πάμμικρον» (Ποιητική, 1450b, 37-39). Ενισχύει πρόσθετα τα λεγόμενά του ο Αριστοτέλης με δεδομένα από τον χώρο της εμπειρίας. Στην καθημερινή πράξη η μεσότητα είναι κύριο μέλημα του αγαθού τεχνίτη, δηλαδή εκείνου που έχει συλλάβει και επιδιώκει το τέλειο έργο.

Η αρετή από την πλευρά της δε συνδέεται με τη δημιουργία έργων τέχνης ή άλλου είδους μορφών αλλά με την τελείωση του κορυφαίου στην αξιολογική κλίμακα όντος, που δεν είναι άλλο από τον άνθρωπο.

Η υπογράμμιση της υπεροχής της αρετής απέναντι στην τέχνη αποσκοπεί ακριβώς να αποδείξει πως όσα ισχύουν για την τέχνη σε σχέση με την μεσότητα ισχύουν σε μεγαλύτερο βαθμό για την αρετή. Επομένως, η αρετή αποτελεί την κατ' εξοχήν πραγμάτωση της μεσότητας και ταυτόχρονα την υπέρτατη τελειότητα.

B3.

α.Λ

β.Λ

γ.Λ

δ.Λ

ε.Σ

B4.

θέμα: νομοθέται

συνήθεια: έθιζοντες / ήθικήν

ψυχοφθόρος: φθείρεται

ανούσιος: έστιν

ανεκτός: έχουσιν

αβλεψία: βλέπουσα/βλέποντες

ασωτία: σωζούσης

άρρητος: λέγομεν

αφαίρεση: άφελεϊν

βολίδα: ύπερβολή/ύπερβολής

gatooclass

B5.

Σύμφωνα με τον σοφιστή οι ενδεδειγμένες μέθοδοι αγωγής για τη διδασκαλία της πολιτικής αρετής είναι η διδαχή και η τιμωρία, όταν η διδαχή δεν έχει αποτέλεσμα. Μάλιστα, η τιμωρία μπορεί να γίνει πολύ σκληρή και να πάρει τον χαρακτήρα εξορίας ή θανάτου (και εάν, σε περίπτωση που κάποιος δεν μετέχει σ' αυτό, είτε παιδί είναι, είτε άνδρας είτε γυναίκα, πρέπει να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε, μέχρι που, με την τιμωρία, να βελτιωθεί· και εάν, σε διαφορετική περίπτωση, πρέπει να εκδιώκουμε από την πόλη ή να σκοτώνουμε ως ανίατο όποιον δεν υπακούει σε αυτό το πράγμα ακόμα και μετά τη διδασκαλία,) . Με την παράθεση αυτών των μεθόδων αγωγής που βρίσκει η πόλη για να κάνει τους πολίτες αγαθούς είναι παράδοξο κάποιος άνδρας να μην φροντίσει να διδαχθεί το παιδί του την πολιτική αρετή. Επομένως, η διδασκαλία της πολιτικής αρετής, κατά τον σοφιστή, μπορεί να πάρει ποικίλες μορφές. Στον Αριστοτέλη όμως, γίνεται ξεκάθαρη αναφορά στον ρόλο του νομοθέτη για τη διδασκαλία της ηθικής αρετής. Ο νομοθέτης επιδιώκει την άσκηση και τον εθισμό των πολιτών στην ηθική αρετή εστιάζοντας κυρίως στον εθισμό ως μέθοδο αγωγής (έθιζοντες) και από την επιτυχία του στο έργο αυτό καθορίζεται αν ένα πολίτευμα θα είναι καλό ή λιγότερο καλό (οί γάρ νομοθέται τούς πολίτας έθιζοντες ποιούσιν αγαθούς, καί τὸ μὲν βούλημα παντὸς νομοθέτου τοῦτ' ἐστίν, ὅσοι δὲ μὴ εὔ αὐτὸ ποιούσιν ἀμαρτάνουσιν, καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης.). Τέλος, ο Πρωταγόρας αναφέρεται στη μέριμνα που δείχνει η πόλη να αντιμετωπίσει την αδυναμία κάποιων πολιτών που δεν διδάχτηκαν την πολιτική αρετή. Αντίθετα, ο Αριστοτέλης εστιάζει στην όλη διαδικασία που προηγείται της απόκτησης της ηθικής αρετής.

Γ1

Εάν λοιπόν κάποιος με ρωτούσε· Αλήθεια και, αν κάποιος αδικεί την πόλη λες/υποστηρίζεις ότι πρέπει και προς αυτόν να είμαστε φιλικοί; Δε θα το έλεγα/υποστήριζα· Αλλά περισσότερο υποστηρίζω/ λέω ότι πολύ πιο γρήγορα θα μπορούσαμε να τιμωρήσουμε αυτούς, εάν δεν αδικούσαμε κανέναν· γιατί δε θα μπορούσαν να έχουν κανένα σύμμαχο.

Γ2

Στο δοθέν κείμενο, ο Ξενοφών κάνοντας μια αναδρομή στο παρελθόν και συνδέοντας την οικονομική ευημερία της Αθήνας με τα αγαθά της ειρήνης, παραθέτει αντιθετικά τα πλεονεκτήματα της ειρήνης και τα μειονεκτήματα του πολέμου. Πιο συγκεκριμένα, σε περίοδο ειρήνης εισρέουν χρήματα στις πόλεις (**«τότε παλαιὸν ἐν εἰρήνῃ μὲν πάνυ πολλὰ χρήματα εἰς τὴν πόλιν ἀνενεχθέντα»**), σε αντίθεση με τον πόλεμο κατά τη διάρκεια του οποίου όλα αυτά δαπανώνται (**«ἐν πολέμῳ δὲ πάντα ταῦτα καταδαπανηθέντα»**). Μάλιστα, σε περίοδο πολέμου όχι μόνο μειώνεται η εισροή εσόδων, αλλά χάνονται και τα ήδη υπάρχοντα (**«διὰ μὲν τὸν πόλεμον καὶ τῶν προσόδων πολλὰς ἐκλιπούσας καὶ τὰς εἰσελθούσας εἰς παντοδαπὰ [πολλὰ] καταδαπανηθείσας»**). Αξιοσημείωτο είναι, όπως αναφέρει, ότι στις θαλασσοκρατούμενες περιοχές που στηρίζονται στο εμπόριο και στη ναυτιλία, μία εκ των οποίων είναι και η πόλη της Αθήνας, τα έσοδα βρίσκονται στη χέρια των πολιτών και οι ίδιοι μπορούν να τα διαχειριστούν, όπως θέλουν (**«ἐπεὶ δὲ εἰρήνη κατὰ θάλατταν γεγένηται, ἠύξημένας τε τὰς προσόδους, καὶ ταύταις ἐξὸν τοῖς πολίταις χρῆσθαι ὅ τι βούλονται»**). Μέσα από αυτές τις αναφορές, λοιπόν, εξαιρείται η ειρήνη σε αντιδιαστολή με τον πόλεμο, μέσω της οποίας διεκδικείται πιο εύκολα το δίκαιο εφόσον δεν έχουν εχθρούς, ενώ οι εχθροί αποδυναμώνονται, καθώς δεν θα έχουν συμμάχους.

Γ3.

α.

ἐκλιπούσας: ἐξέλειπες

τὰς εἰσελθούσας: εἰσήεις / εἰσήεισθα

τὰς καταδαπανηθείσας: κατεδαπανῶ

β.

μᾶλλον: μάλα, μάλιστα

θαῖπτον: ταχύ / ταχέως (τάχα), τάχιστα

γ.

τις: τισί(ν)

τάς προσόδους: αἱ πρόσοδοι

τοῖς πολίταις: τοῦ πολίτου

Γ4.α.

ἢ εἰρήνην = β' ὀρος σύγκρισης που εκφέρεται με ἢ και ομοιόπτωτα με το α' ὀρο «πόλεμον», εξαρτάται ἀπό τον συγκριτικό βαθμό «κερδαλεώτερον», υποκείμενο στο ειδικό ἀπαρέμφατο «εἶναι» (ετεροπροσωπία)

ταῦτα = υποκείμενο στο ρήμα «ἄν κριθείη», αττική σύνταξη

τῶν προσόδων = ετερόπτωτος ονοματικός προσδιορισμός, γενική διαιρετική στον ὀρο «πολλάς»

ἄγειν = υποκείμενο στο ἀπρόσωπο ρήμα «χρή», τελικό ἀπαρέμφατο (ετεροπροσωπία)

Γ4.β.

ἀνενεχθέντα = κατηγορηματική μετοχή που ἀναφέρεται / συνημμένη στον ὀρο «χρήματα» μέσω του ρήματος «εὐρήσει»

Γ4.γ.

ΤΡΟΠΗ ΑΠΟ ΠΛΑΓΙΟ ΣΕ ΕΥΘΥ

Πολύ θᾶπτον ἄν τιμωροῖμεθα αὐτούς, εἰ μηδένα ὑπάρχομεν ἀδικοῦντες

ΤΡΟΠΗ ΑΠΟ ΑΠΛΗ ΣΚΕΨΗ ΛΕΓΟΝΤΟΣ ΣΕ ΜΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ

Πολύ θᾶπτον ἄν ἐτιμωροῦμεθα αὐτούς, εἰ μηδένα ὑπῆρχομεν ἀδικοῦντες